

Pojęcia kluczowe: *podział majątku wspólnego małżonków, nakłady z majątku odrębnego (osobistego) małżonków, Kodeks postępowania cywilnego*

Glosy

Andrzej Koziotkiewicz

CZY W SĄDOWEJ SPRAWIE O PODZIAŁ MAJĄTKU WSPÓLNEGO MAŁŻONKÓW DOPUSZCZALNE JEST ROZLICZANIE NAKŁADÓW DOKONANYCH Z MAJĄTKU OSOBISTEGO JEDNEGO Z MAŁŻONKÓW NA MAJĄTEK OSOBISTY DRUGIEGO MAŁŻONKA? – GŁOSA DO POSTANOWIENIA SĄDU NAJWYŻSZEGO Z 24.07.2020 R. (I CSK 106/20)

Omawiane w glosie postanowienie Sądu Najwyższego z 24.07.2020 r., I CSK 106/20, dotyczy kwestii dopuszczalności dokonywania rozliczenia nakładów dokonanych z majątku osobistego jednego z małżonków na majątek osobisty drugiego z nich w sądowym postępowaniu o podział majątku wspólnego. Sąd Najwyższy w sposób kompleksowy wskazuje, jakie są kryteria pozwalające na rozliczanie takich nakładów w postępowaniu działowym, wyjaśnia, że dotyczy to zwłaszcza sytuacji, w której chodzi o rozliczenie sumy nakładów dokonywanych zarówno z majątku wspólnego, jak również majątku osobistego jednego z małżonków na kompletny obiekt, i to wówczas gdy dokonywanie tych rozliczeń w dwóch odrębnych postępowaniach byłoby niecelowe. Sąd Najwyższy podaje też dalsze wymogi pozwalające sądowi na dokonanie takiego rozliczenia.

Autor co do zasady aprobuje omawiane orzeczenie Sądu Najwyższego. Wskazuje jednak, że w praktyce spełnienie przez małżonka wszystkich wymogów pozwalających na rozpoznanie jego żądania rozliczenia nakładów w postępowaniu nieprocesowym o podział majątku wspólnego jest trudne do zrealizowania. W związku z tym autor opowiada się za orzecznictwem liberali-

zacją wymogów pozwalających na rozpoznawanie takiego żądania w sprawie o podział majątku wspólnego, wskazując na pozytywne skutki praktyczne takiej liberalizacji.

Postanowienie Sądu Najwyższego z 24.07.2020 r. (I CSK 106/20)¹

Żądanie rozliczenia nakładów dokonanych z majątku odrębnego (obecnie osobistego) jednego z małżonków na majątek odrębny (obecnie osobisty) drugiego z małżonków powinno być rozpoznane w procesie, a jedynie wyjątkowo – co zostanie bliżej wyjaśnione dalej – może być rozpoznane także w postępowaniu o podział majątku wspólnego. Jeżeli skarga kasacyjna dotyczy wyłącznie żądania, dla którego właściwa jest droga postępowania procesowego, należy przyjąć dopuszczalność skargi, jeżeli wartość przedmiotu zaskarżenia przekracza kwotę wynikającą z art. 398² § 1 Kodeksu postępowania cywilnego, wyznaczającą granicę dopuszczalności skargi kasacyjnej w sprawach podlegających rozpoznaniu w postępowaniu procesowym.

I

Wyjątkowo w postępowaniu o podział majątku wspólnego mogą podlegać rozliczeniu również nakłady z majątku odrębnego (obecnie osobistego) małżonków na majątek odrębny (osobisty) jednego z nich. Dotyczy to takiej sytuacji, w której chodzi o rozliczenie sumy nakładów dokonywanych zarówno z majątku wspólnego, jak również majątku osobistego jednego z małżonków na kompletny obiekt, gdy dokonywanie tych rozliczeń w dwóch odrębnych postępowaniach byłoby niecelowe. Okolicznością, która może uzasadniać dodatkowo potrzebę rozliczenia takich nakładów w postępowaniu o podział majątku wspólnego, może być również wysokość wchodzącego w rachubę roszczenia o zwrot nakładów i wydatków do-

konanych z majątku osobistego jednego z małżonków na majątek osobisty drugiego z nich, jeżeli może ona mieć znaczenie dla oceny sytuacji majątkowej małżonków, a w konsekwencji wyboru przez sąd sposobu podziału składników majątku wspólnego przy uwzględnieniu należnych spłat i dopłat przysługujących jednemu z małżonków od drugiego z nich.

Omawiane roszczenie może być rozpoznane w postępowaniu o podział majątku wspólnego tylko wtedy, gdy zostanie zgłoszone i sprecyzowane co do wysokości przez małżonka, który dokonał nakładów z jego majątku osobistego na majątek osobisty drugiego z małżonków.

II

Jeżeli skarga kasacyjna dotyczy wyłącznie żądania, dla którego właściwa jest droga postępowania procesowego, należy przyjąć dopuszczalność

¹ Postanowienie SN z 24.07.2020 r. (I CSK 106/20), Legalis nr 2503215.

skargi, jeżeli wartość przedmiotu zażalenie przekracza kwotę wynikającą z art. 398² § 1 Kodeksu postępowania cywilnego² wyznaczającą granicę dopuszczalności skargi kasacyjnej w sprawach podlegających rozpoznaniu w postępowaniu procesowym.

Głosowane postanowienie Sądu Najwyższego z 24.07.2020 r. stanowi kolejną wypowiedź w przedmiocie dopuszczalności rozliczania w sprawie sądowej o podział majątku wspólnego nakładów dokonanych z majątku osobistego małżonka na majątek osobisty drugiego małżonka.

III

Po wejściu w życie Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego³ przez długi czas tak literatura⁴, jak i orzecznictwo⁵ konsekwentnie stały na stanowisku, że

² Ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2023 r. poz. 403 ze zm.), dalej k.p.c.

³ Ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2022 r. poz. 2140 ze zm.), dalej k.r.o.

⁴ S. Breyer, S. Gross (w:) *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 1975, s. 228 – Nie są objęte (...) hipotecznością art. 45 i nie podlegają wyrównaniom przy podziale majątku wspólnego wydatki i nakłady poczynione kosztem majątku odrębnego jednego z małżonków na majątek odrębny drugiego. Rozliczenia te bowiem podlegają ogólnym normom prawa i postępowania cywilnego.

⁵ Np. postanowienie SN z 9.01.1984 r. (III CRN 315/83), *Legalis* nr 24039 – Hipotecznością przepisów art. 567 § 1 k.p.c. w zw. z art. 45 § 1 k.r.o. nie jest objęte rozstrzygnięcie, jakie wydatki z majątku odrębnego jednego z małżonków na rzecz majątku odrębnego drugiego z nich podlegają zwrotowi. Zgodnie z ogólną zasadą wypowiedzianą w art. 13 § 1 k.p.c. sprawę, w której chodzi o wymienione rozstrzygnięcie, sąd rozpoznaje w procesie.

w sądowej sprawie o podział majątku wspólnego nie rozlicza się nakładów z majątku odrębnego jednego małżonka na majątek odrębny drugiego.

Pewnym przełomem w tej sprawie stała się uchwała Sądu Najwyższego z 16.12.1980 r.⁶, gdzie w tezie II sąd ten stwierdził, w sposób dość ogólny, że w postępowaniu o podział majątku wspólnego rozliczeniu podlegają również nakłady z majątku wspólnego małżonków na majątek odrębny jednego z nich.

W uzasadnieniu uchwały argumentował Sąd Najwyższy, że przepis art. 45 § 1 k.r.o. stanowi, że przy podziale majątku wspólnego zwrotowi podlegają wydatki i nakłady poczynione z majątku wspólnego na majątek odrębny bądź też z majątku odrębnego na majątek wspólny, lecz uchwała dotyczy sytuacji, gdy na majątek odrębny jednego z małżonków dokonano nakładów zarówno z majątku wspólnego, jak i z majątków odrębnych każdego z małżonków. Choć wydawać by się mogło, że w postępowaniu o podział majątku wspólnego nie mogą być rozliczane nakłady z majątku odrębnego na majątek odrębny, lecz gdy chodzi o rozliczenie sumy nakładów na kompletny obiekt, dokonywanie tych rozliczeń w dwóch odrębnych postępowaniach byłoby niecelowe. W przepisach art. 567 i art. 618 k.p.c. widoczna jest tendencja do całościowego rozliczania wszystkich nakładów w jednym postępowaniu⁷.

⁶ Uchwała SN z 16.12.1980 r. (III CZP 46/80), OSNC 1981/11, poz. 206.

⁷ Uchwała z 16.12.1980 r. spotkała się z aprobatą M. Sychowicza (w:) *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, Warszawa 2000,

W wyroku z 7.06.2002 r.⁸ Sąd Najwyższy wyjaśnił, że nakłady z majątku odrębnego jednego małżonków na majątek odrębny drugiego podlegają rozliczeniu z majątku wspólnego tylko wówczas, gdy na przedmiot majątkowy stanowiący majątek odrębny jednego z małżonków dokonano nakładów zarówno z majątku wspólnego, jak i z majątku odrębnego małżonków.

Wydając ten wyrok, Sąd Najwyższy wskazał, że treść art. 45 § 1 k.r.o. pozwala przyjąć, że przepis ten – jako materialnoprawna podstawa rozliczenia małżonków – dotyczy zwrotu nakładów z majątku wspólnego na majątek odrębny jednego z małżonków oraz z majątku odrębnego na majątek wspólny, lecz nie rozstrzyga sposobu rozliczenia nakładów dokonanych z majątku odrębnego jednego z małżonków na majątek odrębny drugiego z małżonków, a podstawę materialnoprawną tych rozliczeń stanowią przepisy Kodeksu cywilnego⁹.

W uzasadnieniu wyroku przypomniał Sąd Najwyższy stanowisko Sądu Najwyższego zajęte w przywołanej wyżej uchwale SN z 16.12.1980 r. (III CZP 46/80), wyjaśniającej, że w postępowaniu o podział majątku wspólnego rozliczeniu podlegają również nakłady z majątku odrębnego małżonków na majątek odrębny jednego z nich, lecz jedynie w wyjątkowych

sytuacjach, w których zachodzi potrzeba kompleksowego rozliczenia małżonków w jednym postępowaniu ze względu na przedmiot majątkowy, którego dotyczy to postępowanie, w szczególności zaś, gdy na rzecz stanowiącą majątek odrębny jednego z małżonków dokonano nakładów zarówno z majątku wspólnego, jak i z majątków odrębnych małżonków. Gdy taka sytuacja nie występuje, a uczestnik dochodzi zwrotu nakładów poczynionych wyłącznie ze swojego majątku odrębnego na przedmiot majątkowy będący majątkiem odrębnym drugiego małżonka, to rozliczenie z tego tytułu nie jest dopuszczalne w postępowaniu o podział majątku wspólnego stron, bo sprzeciwia się temu treść art. 45 § 1 k.r.o., który nie stanowi materialnoprawnej podstawy do rozliczenia nakładów dokonanych z majątku.

Także w postanowieniu z 9.05.2003 r.¹⁰ Sąd Najwyższy, uznając, że co do zasady nie jest możliwe w postępowaniu o podział majątku wspólnego rozliczanie nakładów z majątku odrębnego małżonków na majątek odrębny jednego z nich, za dopuszczalne uznał rozliczenie w takim postępowaniu nakładów poczynionych z jednego majątku odrębnego na drugi majątek odrębny w tej szczególnej sytuacji, gdy na nieruchomości stanowiącej majątek odrębny powstał obiekt kosztem wszystkich mas majątkowych, w tym majątku wspólnego. Taki jedynie przypadek wskazuje, w myśl stanowiska Sądu Najwyższego, na potrzebę kom-

s. 236, teza 28, acz aprobatą dotyczyła głównie sposobu określania wartości nakładów, określonego w tezie I uchwały.

⁸ Wyrok z 7.06.2002 r. (IV CKN 1108/00), Legalis nr 55860.

⁹ Ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2023 r. poz. 326 ze zm.), dalej k.c.

¹⁰ Postanowienie z 9.05.2003 r. (V CKN 363/01), Legalis nr 278648.

pleksowego rozliczenia całości nakładów w jednym postępowaniu.

Wspomniał ponownie Sąd Najwyższy, że skoro judykatura w tej kwestii nie jest jednolita, a hipoteza art. 45 k.r.o. i art. 567 § 1 k.p.c. nie obejmuje tych roszczeń, to należy przyjąć, że stosuje się do nich przepisy Kodeksu cywilnego, z tego zaś tytułu można ich dochodzić w drodze procesu cywilnego.

Aprobował jednocześnie Sąd Najwyższy w całości uzasadnienie uchwały SN z 16.12.1980 r. (III CZP 46/80, uznając za dopuszczalne rozliczenie w postępowaniu o podział majątku wspólnego nakładów poczynionych z jednego majątku odrębnego na drugi majątek odrębny, ale tylko w tej szczególnej sytuacji, gdy na nieruchomości stanowiącej majątek odrębny powstał obiekt kosztem wszystkich mas majątkowych, w tym majątku wspólnego. Taki jedynie przypadek wskazuje na potrzebę kompleksowego rozliczenia całości nakładów w jednym postępowaniu¹¹.

W postanowieniu z 23.06.2020 r.¹² Sąd Najwyższy stwierdził, że w postępowaniu o podział majątku wspól-

nego rozliczeniu podlegają również nakłady z majątku odrębnego (osobistego) małżonków na majątek odrębny (osobisty) jednego z nich, szczególnie jeśli dotyczą rzeczy, na którą poczyniono również nakłady z majątku wspólnego. Nie oznacza to jednak, że rozliczenia tych nakładów mieszczą się w hipotezie art. 45 k.r.o. Nie istnieje inna podstawa prawna poza instytucją nienależnego świadczenia, zgodnie z którą następowałoby rozliczenie tego typu roszczeń.

Również orzecznictwo sądów powszechnych w omawianej kwestii też było i jest nadal niejednolite.

Znaczna część sądów opowiada się przeciwko jakiegokolwiek możliwości rozliczania takich nakładów¹³.

W wyroku z 28.06.2019 r.¹⁴ Sąd Okręgowy w Gdańsku podzielił natomiast w pełni stanowisko prawne wyrażone kilkakrotnie przez Sąd Najwyższy, w tym w cytowanym już wyroku z 7.06.2002 r. (IV CKN 1108/00), w którym wskazano, że nakłady z majątku odrębnego jednego z małżonków na majątek odrębny drugiego podlegają rozliczeniu z majątku wspólnego

¹¹ Regulacja z art. 686 k.p.c. w zw. z art. 567 § 3 k.p.c. dotyczy nakładów małżonków poczynionych wyłącznie na majątek wspólny. Inne rozumienie art. 686 k.p.c. pozostawałoby w sprzeczności zarówno ze stanowiskiem piśmiennictwa, jak i pośrednio judykatury, z której wynika, że katalog sporów podlegających rozpoznaniu w postępowaniu działowym jest wyczerpujący i nie powinien być rozszerzany – por. np. uchwała SN z 30.05.1980 r. (III CZP 26/80), OSNCP 1980/12, poz. 229, czy postanowienie SN z 31.08.1966 r. (III CR 156/66), OSNCP 1967/2, poz. 35.

¹² Postanowienie SN z 23.06.2020 r. (IV CSK 725/19), www.sn.pl.

¹³ Tak np. wyrok Sądu Okręgowego w Gliwicach z 18.03.2014 r. (I C 257/13), www.orzeczenia.gliwice.so.gov.pl – przepis art. 45 k.r.o. nie reguluje rozliczeń z tytułu wydatków i nakładów poczynionych z majątku osobistego jednego z małżonków na majątek osobisty drugiego z małżonków. Podstawę materialnoprawną tych rozliczeń stanowią przepisy Kodeksu cywilnego. Brak jest przepisów, które pozwalałyby na dochodzenie roszczeń wynikających z tych rozliczeń na innej drodze niż droga procesu, a zwłaszcza w postępowaniu o podział majątku wspólnego.

¹⁴ Wyrok Sądu Okręgowego w Gdańsku z 28.06.2019 r. (XV C 996/16), niepubl.

wówczas, gdy na przedmiot majątkowy stanowiący majątek odrębny jednego z małżonków dokonano nakładów zarówno z majątku wspólnego, jak i z majątku odrębnego małżonków.

Pośrednie stanowisko zajął Sąd Okręgowy w Sieradzu w postanowieniu z 26.04.2021 r.¹⁵, wskazując, że konstrukcja rozliczenia w postępowaniu o podział majątku wspólnego nakładów poczynionych z jednego majątku osobistego na drugi majątek osobisty nie ma wyraźnego umocowania w przepisach Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, jednakże zgodnie z utrwalonym orzecznictwem, ale wyjątkowo, w postępowaniu o podział majątku wspólnego mogą podlegać rozliczeniu również nakłady z majątku osobistego małżonków na majątek osobisty jednego z nich. Dotyczy to takiej sytuacji, w której chodzi o rozliczenie sumy nakładów dokonywanych zarówno z majątku wspólnego, jak również majątku osobistego jednego z małżonków na kompletny obiekt, gdy dokonywanie tych rozliczeń w dwóch odrębnych postępowaniach byłoby niecelowe.

IV

W omawianym orzeczeniu z 24.07.2020 r. Sąd Najwyższy kontynuuje utrwaloną już linię orzecznictwa, lecz jednocześnie w sposób kompleksowy i w miarę wyczerpujący omawia dodatkowe warunki, w jakich dopuszczalne jest rozliczanie w postępowaniu o podział majątku wspólnego

go nakładów z majątku osobistego jednego małżonka na majątek osobisty drugiego.

Z uwagi na fakt, że jednolita linia orzecznictwa SN utrzymała się jeszcze przed nowelizacją Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, przypomina Sąd Najwyższy, że ustawą z 17.06.2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw¹⁶, która weszła w życie z dniem 20.01.2005 r., zmieniono wiele przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dotyczących małżeńskich ustrojów majątkowych, w tym ustawowego ustroju majątkowego. Jedną ze zmian dotyczyła art. 33 k.r.o., w którym występujące dotychczas pojęcie „majątek odrębny” zastąpiono pojęciem „majątek osobisty”. Terminem tym ustawodawca posłużył się też w innych przepisach tego kodeksu, w tym w art. 45 k.r.o. w miejsce występującego w tych przepisach dotychczasowego terminu „majątek odrębny”. Artykuł 4 tej ustawy stanowił również, że ilekroć w odrębnych przepisach jest mowa o majątku odrębnym małżonka, rozumie się przez to jego majątek osobisty. Zgodnie z art. 567 § 1 k.p.c. w postępowaniu o podział majątku wspólnego po ustaniu wspólności majątkowej między małżonkami sąd rozstrzyga także o żądaniu ustalenia nierównych udziałów małżonków w majątku wspólnym oraz o tym, jakie wydatki, nakłady i inne świadczenia z majątku wspólnego na majątek osobisty lub odwrotnie podlegają zwrotowi.

¹⁵ Postanowienie Sądu Okręgowego w Sieradzu z 26.04.2021 r. (I Ca 83/21), www.orzeczenia.ms.gov.pl.

¹⁶ Ustawa z 17.06.2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. nr 162 poz. 1691).

Dodał Sąd Najwyższy, że i ze znowelizowanych przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego również nie wynika podstawa uzasadniająca możliwość żądania zwrotu wydatków i nakładów dokonanych w trakcie trwania wspólności ustawowej z majątku osobistego jednego z małżonków na majątek osobisty drugiego z małżonków po ustaniu wspólności majątkowej. W art. 567 § 1 k.p.c. nie wymienia się tego rodzaju żądania jako podlegającego rozpoznaniu w sprawie o podział majątku wspólnego, a z przepisu art. 686 k.p.c. w zw. z art. 567 § 3 k.p.c. nie wynika uprawnienie do domagania się rozstrzygnięcia o tego rodzaju żądaniu w ramach sprawy o podział majątku wspólnego.

Wskazał też Sąd Najwyższy, że roszczenie o zwrot nakładów dokonanych z majątku osobistego jednego z małżonków na majątek osobisty drugiego z małżonków opiera się na odmiennych okolicznościach faktycznych, a to sytuacji, gdy środki pochodzące z majątku osobistego jednego z małżonków służyły finansowaniu nakładów i wydatków na majątek osobisty drugiego z nich. Dlatego też ponoszenie takich nakładów i wydatków jest irrelevantne dla majątku wspólnego małżonków, a roszczenie o zwrot tych nakładów nie ma podstawy w przepisach Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, w szczególności w art. 45 k.r.o.¹⁷, lecz w przepisach ogólnych prawa cywilnego, w tym – co zależy od konkretnych okoliczności dokonania tych nakładów i wydatków – w przepisach o bezpodstawnym wzbogaceniu. Wo-

bec braku przepisów szczególnych określających sposób dochodzenia tego rodzaju roszczeń podlegają one rozpoznaniu, zgodnie z art. 13 § 1 zd. pierwsze k.p.c., w procesie¹⁸.

Konsekwencją tak określonego charakteru prawnego roszczeń o zwrot wydatków i nakładów dokonanych z majątku osobistego jednego z małżonków na majątek osobisty drugiego z nich jest to, że podlegają one rozpoznaniu przez sąd tylko w razie wniesienia o nie powództwa przez jednego z małżonków. O roszczeniach tych sąd nie orzeka więc z urzędu.

Roszczenie to może być rozpoznane w postępowaniu o podział majątku wspólnego zatem tylko wtedy, gdy zostanie ono zgłoszone i sprecyzowane co do wysokości przez małżonka, który dokonał nakładów z majątku osobistego na majątek osobisty drugiego z małżonków.

Sąd Najwyższy konsekwentnie uznał, że żądanie to, acz dochodzone w sprawie o podział majątku wspólnego, ma nadal charakter procesowy. Konsekwencją tego jest, że powinno być ono sformułowane tak jak żądanie pozwu o świadczenie – o zasądzenie konkretnej sumy, a co więcej, uczestnik powinien przytoczyć fakty na poparcie swego żądania.

Przypomnieć w tym miejscu trzeba, że orzecznictwo konsekwentnie opowiedziało się za tym, że zasadę tę stosuje się również przy rozliczaniu w postępowaniu o podział majątku wspólnego nakładów z majątku osobistego na majątek wspólny.

¹⁷ Por. wyrok SN z 7.06.2002 r. (IV CKN 1108/00), OSNC 2003/9, poz. 123.

¹⁸ Tak postanowienie SN z 9.01.1984 r. (III CRN 315/83), „Gazeta Prawna” 1984/17, Legalis nr 24039.

Ze względu na treść art. 45 § 1 k.r.o. oraz art. 567 § 1 i 3 k.p.c. w zw. z art. 618 k.p.c. i 688 k.p.c. w judykaturze¹⁹ i w piśmiennictwie przyjęte zostało, że o zwrocie wydatków i nakładów z majątku osobistego na majątek wspólny orzeka sąd wyłącznie na wniosek, a nie z urzędu, gdyż roszczenia te nie wchodzą w skład majątku wspólnego małżonków. Domagający się ich zwrotu zobowiązany jest dokładnie określić te żądania, zgodnie z art. 187 § 1 pkt 1 k.p.c. w zw. z art. 13 § 2 k.p.c., a żądaniami tymi sąd jest związany (art. 321 § 1 k.p.c. w zw. z art. 13 § 2 k.p.c.)²⁰.

Zgłoszone żądanie rozliczenia nakładów z majątku osobistego na majątek wspólny małżonków w toku postępowania o podział majątku wspólnego ma charakter procesowy i nie podlega badaniu przez sąd z urzędu. Obowiązuje tu kontrydiktoryjność, której istota sprowadza się do nałożenia na strony procesu obowiązku wykazywania inicjatywy w zakresie materiału dowodowego, tak by uzyskać korzystne dla siebie rozstrzygnięcie sporu zawisłego przed sądem²¹.

Sąd orzeka zatem w kwestii nakładów z majątku osobistego którekolwiek z małżonków na majątek wspólny²² tylko wówczas, gdy którykolwiek z małżonków wystąpi

z takim żądaniem, żądanie to zostało zgłoszone w piśmie procesowym odpowiadającym wymaganiom pozwu (art. 511 § 1 k.p.c. w zw. z art. 187 § 1 k.p.c.) i zawiera dokładne określenie wysokości żądania z tytułu nakładów oraz przytoczenie okoliczności faktycznych uzasadniających to żądanie²³.

Wracając zaś do rozliczania w postępowaniu o podział majątku wspólnego nakładów z majątku osobistego jednego z małżonków na majątek osobisty drugiego, wskazać należy, że przed zgłaszającym żądanie tego rozliczenia małżonkiem postawione są dalej idące wymagania.

Nie jest zwłaszcza wystarczające samo tylko kwotowe wykazanie tego, w jakiej wysokości środki z jego majątku osobistego użyte zostały na obiekt wzniesiony na nieruchomości drugiego małżonka.

Dalszym wymogiem jest to, że małżonek powinien wykazać, że nakładów z jego majątku osobistego na majątek osobisty współmałżonka nie da się oddzielić od nakładów z majątku wspólnego i nakładów z majątku osobistego współmałżonka.

Uczestnik dochodzący takiego rozliczenia musi zatem nie tylko udowodnić sam fakt poniesienia nakładów ze swego majątku osobistego na majątek osobisty współmałżonka, lecz również ciąży na nim obowiązek wykazania, że nakłady te powinny być rozliczone wyjątkowo w sprawie o podział majątku wspólnego, a nie być rozpoznane w oddzielnym proce-

¹⁹ Np. postanowienie SN z 27.01.1970 r. (III CRN 527/69), OSNCP 1970/9, poz. 164.

²⁰ Postanowienie SN z 16.10.1997 r. (II CKN 395/97), Legalis nr 31689.

²¹ Tak postanowienie Sądu Okręgowego w Poznaniu z 29.12.2020 r. (II Ca 501/20), niepubl.

²² Szerzej A. Koziolkiewicz, *Sądowy podział majątku wspólnego – wybrane zagadnienia praktyczne, część druga*, „Gdański Kwartalnik Adwokacki” 2022/60, s. 16, https://issuu.com/ora_gdansk/docs/_gka_nr_60 (dostęp: 19.03.2023 r.).

²³ Tak. np. postanowienie SN z 27.01.1970 r. (III CRN 527/69), OSNCP 1970/9, poz. 164.

sie. Jak wskazałem wyżej, roszczenie o zwrot tych nakładów nie ma podstawy w przepisach Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, w szczególności w art. 45 k.r.o.²⁴, podlegają one co do zasady rozpoznaniu, w myśl art. 13 § 1 zd. pierwsze k.p.c., w procesie²⁵.

W utrwalonym orzecznictwie Sądu Najwyższego przyjmuje się, że wyjątkowo w postępowaniu o podział majątku wspólnego mogą podlegać rozliczeniu również nakłady z majątku osobistego małżonków na majątek osobisty jednego z nich²⁶. Dotyczy to sytuacji, w której chodzi o rozliczenie sumy nakładów dokonywanych zarówno z majątku wspólnego, jak również majątku osobistego jednego z małżonków na kompletny obiekt, gdy dokonywanie tych rozliczeń w dwóch odrębnych postępowaniach byłoby niecelowe.

Powyższy pogląd prawny aprobejuje np. Krystyna Gromek²⁷, wskazując, że zgodnie ze stanowiskiem SN (postanowienie z 5.10.2018 r.²⁸) zasadą pozostaje rozliczanie w podziale majątku wspólnego wyłącznie nakładów czynionych między majątkami wspólnymi i osobistymi. Rozliczenie nakładów czynio-

nych z majątku osobistego małżonka na majątek osobisty drugiego z nich jest dopuszczalne tylko w takiej szczególnej sytuacji, gdy na nieruchomości stanowiącej majątek osobisty jednego z małżonków powstał obiekt budowlany kosztem wszystkich mas majątkowych pozostających w dyspozycji obojga małżonków. W takim przypadku nakłady poczynione na jego powstanie wymagają kompleksowego rozliczenia.

Jednak i to nie jest jeszcze, zdaniem Sądu Najwyższego wyrażonym w omawianym orzeczeniu, warunkiem wystarczającym.

Kolejną okolicznością uzasadniającą potrzebę rozliczenia takich nakładów w postępowaniu o podział majątku wspólnego może być wysokość wchodzącego w rachubę roszczenia o zwrot nakładów i wydatków dokonanych z majątku osobistego jednego z małżonków na majątek osobisty drugiego z nich, jeżeli może ona mieć znaczenie dla oceny sytuacji majątkowej małżonków, a w konsekwencji wyboru przez sąd sposobu podziału składników majątku wspólnego przy uwzględnieniu należnych spłat i dopłat przysługujących jednemu z małżonków od drugiego z nich.

Nawet sytuacja, gdy obiekt budowlany wzniesiony na nieruchomości stanowiącej majątek osobisty jednego z małżonków powstał aż z trzech mas majątkowych, a to: majątku wspólnego oraz majątków osobistych małżonków, nie nakazuje, zdaniem Sądu Najwyższego, by brak rozliczenia nakładów z majątku osobistego jednego z małżonków na majątek osobisty wnioskodawczyni sam przez się stanowił przeszkodę do wyodrębnienia,

²⁴ Por. wyrok SN z 7.06.2002 r. (IV CKN 1108/00), OSNC 2003/9, poz. 123.

²⁵ Por. postanowienie SN z 9.01.1984 r. (III CRN 315/83), Legalis nr 24039.

²⁶ Por. m.in. uchwała SN z 16.12.1980 r. (III CZP 46/80), OSNC 1981/11, poz. 206; wyrok SN z 7.06.2002 r. (IV CKN 1108/00), OSNC 2003, nr 9, poz. 123. postanowienie SN z 5.10.2018 r. (III CSK 189/18), Legalis nr 1827783; postanowienie SN z 5.04.2019 r. (I CSK 140/18), Legalis nr 1893011.

²⁷ K. Gromek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2020, Legalis/el., komentarz do art. 45 pkt 2 k.r.o.

²⁸ Postanowienie SN z 5.10.2018 r. (III CSK 189/18), Legalis nr 1827783.

ustalenia rodzaju, zakresu i wartości nakładów na ten obiekt dokonanych z majątku wspólnego. W konsekwencji skutkuje to tym, że dokonanie rozliczenia nakładów dokonanych z majątku wspólnego na majątek odrębny małżonka jest możliwe bez konieczności kompleksowego rozliczenia nakładów na majątek osobisty dokonanych z majątku wspólnego oraz z majątku osobistego drugiego małżonka.

Wyjaśnia Sąd Najwyższy, że dochodzący rozliczenia małżonek nie tylko powinien określić swe żądanie kwotowo, ale jednocześnie wskazać, jaką część równowartości wszystkich nakładów na nieruchomość drugiego małżonka stanowiły nakłady dokonane z jego majątku osobistego, i to – tak jak w odniesieniu do nakładów dokonanych z majątku wspólnego na ten sam obiekt – na chwilę wydania orzeczenia o podziale.

Nie jest natomiast wystarczające zgłoszenie żądania rozliczenia obejmującego jedynie nominalną kwotę wydatkowaną z majątku osobistego na nakłady na budowę domu na nieruchomości drugiego małżonka.

Zgłoszenie żądania rozliczenia kwoty nominalnej, nawet w sprawie w pełni udowodnionej, nie powoduje, by w sprawie o podział majątku wspólnego zachodziła konieczność dokonania kompleksowego rozliczenia nakładów dokonanych z majątku wspólnego na majątek osobisty drugiego małżonka oraz nakładów z majątku osobistego uczestnika na majątek osobisty drugiego małżonka.

Dokonanie rozliczenia takich nakładów tylko w sumie nominalnej nie miałyby też znaczenia dla sposobu

podziału składników majątku wspólnego, skoro jedynym skutkiem tego rozliczenia byłoby obniżenie kwoty należnej spłaty²⁹.

Małżonek żądający rozliczenia nakładów z majątku osobistego musi dodatkowo wykazać, że pominięcie rozliczenia w sprawie nakładów dokonanych z jego majątku osobistego na majątek osobisty drugiego małżonka ma wpływ na sposób podziału składników majątku wspólnego. Uważam, że ten ostatni wymóg jest w praktyce dość trudny do zrealizowania.

V

Na gruncie wykładni orzeczniczej art. 45 § 1 k.r.o. wyrażono w orzecznictwie pogląd, że w sytuacji gdy nakłady pochodzące z majątku wspólnego zostały poczynione na budowę domu na gruncie wchodzącym w skład majątku osobistego jednego z małżonków, wartość tych nakładów określa się w ten sposób, że najpierw ustala się ułamkowy udział nakładów małżonków w wartości domu z czasu jego budowy, a następnie oblicza się ten sam ułamkowy udział w wartości domu według cen rynkowych³⁰.

²⁹ Odmienne postanowienie SN z 26.11.2021 r. (III CNP 10/21), Legalis nr 2689664, gdzie Sąd Najwyższy wydaje się dopuszczać możliwość rozliczenia także nakładu pieniężnego, sumy uzyskanej ze zbycia lokalu mieszkalnego, będącego jego majątkiem wspólnym, dokonanego przez jednego z małżonków na sfinansowanie nabycia mieszkania stanowiącego majątek osobisty drugiego małżonka.

³⁰ Tak uchwała SN z 16.12.1980 r. (III CZP 46/80), OSNC 1981/11, poz. 206; zob. też uchwała SN z 12.04.1989 r. (III CZP 31/89), LEX nr 146220; uchwała SN z 5.10.1990 r. (III CZP 55/90), OSNC 1991/4, poz. 48.

Choć podstawą materialnoprawną rozliczania nakładów z majątku osobistego jednego z małżonków na budowę domu na nieruchomości drugiego małżonka będą głównie przepisy o bezpodstawnym wzbogaceniu, nie ma moim zdaniem przeszkód, by rozliczać ich wartość w podobny sposób, a to tak, jak rozliczane są nakłady z majątku osobistego na majątek wspólny.

W orzecznictwie Sądu Najwyższego dominuje wszak pogląd, że zasądzeniu z tytułu bezpodstawnego wzbogacenia podlega kwota odpowiadająca wartości wzbogacenia istniejącego w chwili wyrokowania w sprawie o zwrot bezpodstawnego wzbogacenia, co oznacza konieczność jej ustalenia według stanu wzbogacenia i cen z daty wyrokowania (art. 405 k.c. w zw. z art. 316 k.p.c. i w zw. z art. 363 § 2 k.c. stosowanym w drodze analogii). Pogląd ten zasługuje na podzielenie, skoro świadczenie takie, jako od początku niepieniężne, nie podlega waloryzacji (art. 358¹ § 3 k.c.), a zwrotowi powinna podlegać aktualna wartość wzbogacenia, co najlepiej odpowiada celowi tej instytucji³¹.

Tym samym i w sytuacji, gdy małżonek ponosił nakłady na budowę domu wchodzącego w skład majątku osobistego drugiego małżonka, najpierw ustalić należy kwotowo wysokość tych

nakładów i ich procentowy udział w wartości domu według cen rynkowych z czasów jego budowy, a następnie ustalić ten sam procentowy udział w wartości domu według cen rynkowych z daty orzekania. Pomocne może okazać się w tym zakresie zastosowanie wprost mechanizmów wypracowanych w praktyce przy rozliczeniu nakładów z majątku wspólnego na majątek osobisty jednego z małżonków.

Co do zasady – wobec pozostawania przez strony w związku małżeńskim i prowadzenia razem gospodarstwa domowego i działalności gospodarczej „ze wspólnego portfela”, bez rozliczania się z wnoszonych dochodów i ponoszonych wydatków – nie można też wykluczyć możliwości skorzystania przez sąd z art. 322 k.p.c., zwłaszcza przy określeniu proporcji, w jakiej małżonkowie partycypowali w finansowaniu budowy domu na działce stanowiącej majątek osobisty jednego z nich. Niemożność dokładnego udowodnienia wysokości dochodzonego roszczenia będzie bowiem mogła być w tych warunkach zakwalifikowana jako mająca charakter obiektywny³².

Uważam natomiast, że przy rozliczaniu nakładów z majątku osobistego jednego z małżonków na majątek osobisty drugiego nie mają zastosowania art. 224–231 k.c., bo dotyczą one rozliczenia nakładów uczynionych przez samoistnego posiadacza rzeczy, w przypadku gdy jej właściciel został wyzuty z posiadania³³.

³¹ Por. m.in. wyrok SN z 12.03.1998 r. (I CKN 522/97), OSNC 1998/11, poz. 176; wyrok SN z 3.10.2003 r. (III CKN 1313/00), „Monitor Prawniczy 2006/10, s. 542; wyrok SN z 7.05.2009 r. (IV CSK 27/09), Legalis nr 264464; wyrok SN z 19.06.2015 r. (IV CSK 565/14), Legalis nr 1326251; wyrok SN z 12.04.2016 r. (II CSK 302/15), Legalis nr 2695379; wyrok SN z 21.03.2018 r. (V CSK 215/17), Legalis nr 1781956.

³² Por. m.in. wyrok SN z 31.01.2019 r. (V CSK 599/17), Legalis nr 1872715.

³³ Tak słusznie np. postanowienie SN z 3.10.2012 r. (II CSK 113/12), Legalis nr 606405.

VI

Sąd Najwyższy uznał, że w sytuacji gdy żądanie rozliczenia nakładów z majątku osobistego uczestnika na majątek osobisty b. małżonki nie zostało rozpoznane w sprawie o podział majątku wspólnego, powinno ono podlegać rozpoznaniu w oddzielnym postępowaniu procesowym. W nowym postępowaniu procesowym uczestnik (tamże odpowiednio powód) ma możliwość dochodzenia roszczeń z tytułu dokonania takich nakładów, a w tym nowym postępowaniu może przedstawić on także inne dowody niż wskazane i przeprowadzone w postępowaniu o podział majątku wspólnego na fakt poniesienia przez niego takich nakładów.

Mając na uwadze długotrwałość (a wręcz przewlekłość) postępowań o podział majątku wspólnego, od strony praktycznej przypominam tu o bieżących terminach przedawnienia takich roszczeń. Pozostawienie tych roszczeń bez rozpoznania nie skutkuje, moim zdaniem, przerwaniem biegu ich przedawnienia.

Sąd Najwyższy w samej sentencji postanowienia nie wyjaśnił niestety tego, w jaki sposób powinien sąd powszechny orzec o pozostawieniu żądania rozliczenia nakładów z majątku osobistego na majątek osobisty drugiego małżonka. Jest to o tyle istotne, że gdy żądanie zasądzenia konkretnej sumy zostało prawidłowo zgłoszone, a zostało też ono udowodnione, to nie powinno być ono przez sąd działowy oddalone.

Opowiadam się za tym, by w sentencji postanowienia było zamieszczone oddzielne orzeczenie o pozostawieniu takiego żądania bez rozpoznania. Dyskusyjne jest zaś to, czy możliwe byłoby nadto zamieszczenie wcześniejszego ustalenia, że określone kwotowo nakłady z majątku osobistego jednego z małżonków na majątek osobisty drugiego zostały dokonane. Opowiadam się przeciw takiej możliwości, skoro w nowej sprawie procesowej małżonek może od początku udowodniać fakt poniesienia nakładów, tak co do rodzaju nakładów, jak i ich aktualnej wartości rynkowej.

VII

W tezie II omawianego orzeczenia Sąd Najwyższy trafnie uznał, że jeżeli skarga kasacyjna dotyczy wyłącznie żądania, dla którego właściwa jest droga postępowania procesowego, należy przyjąć dopuszczalność skargi, jeżeli wartość przedmiotu zaskarżenia przekracza kwotę wynikającą z art. 398² § 1 k.p.c., wyznaczającą granicę dopuszczalności skargi kasacyjnej w sprawach podlegających rozpoznaniu w postępowaniu procesowym.

Sąd Najwyższy przytoczył w tej mierze następującą argumentację jurydyczną.

Żądanie rozliczenia nakładów dokonanych z majątku osobistego jednego z małżonków na majątek osobisty drugiego z małżonków powinno być rozpoznane w procesie, a jedynie wyjątkowo może być rozpoznane także w postępowaniu o podział majątku wspólnego. Jeżeli skarga kasacyjna dotyczy wyłącznie żądania, dla którego właściwa jest droga postępowania procesowego, należy przyjąć dopuszczalność skargi, jeżeli wartość przedmiotu zaskarżenia przekracza kwotę

wynikającą z art. 398² § 1 k.p.c., wyznaczającą granicę dopuszczalności skargi kasacyjnej w sprawach podlegających rozpoznaniu w postępowaniu procesowym.

Stanowisko Sądu Najwyższego zasługuje moim zdaniem na aprobatę. Rzeczywiście żądanie rozliczenia nakładów dokonanych z majątku osobistego jednego z małżonków na majątek osobisty drugiego z małżonków powinno być rozpoznane w sprawie o podział majątku wspólnego wedle reguł przewidzianych dla postępowania procesowego, mimo odmiennego trybu rozpatrywania, a przez rozpoznanie tego żądania w sprawie działowej nie traci ono swego charakteru prawnego, nie przestaje być żądaniem procesowym.

Interesujące jest to, czy ten pogląd prawny Sądu Najwyższego ma poprzez analogię zastosowanie do zgłoszonego w sprawie o podział majątku wspólnego żądania rozliczenia nakładów z majątku osobistego na majątek wspólny. Są to też żądania, których dochodzić można też i w trybie procesowym, np. gdy nie ma innych składników majątku wspólnego, a możliwe jest tylko samo rozliczenie nakładów.

W trybie postępowania procesowego można nadto żądać zwrotu do majątku wspólnego nakładów poczynionych na majątek osobisty jeszcze przed ustaniem wspólności majątkowej, tzw. wcześniejszego zwrotu w myśl art. 45§ 2 k.r.o., jeżeli wymaga tego dobro rodziny.

Opowiadam się, by i w tych przypadkach żądania takie zostały potraktowane tak jak możliwe do dochodzenia w procesie, a zatem by war-

tość przedmiotu zaskarżenia oparta była na progu określonym w art. 398² § 1 k.p.c., czyli tak jak dla roszczeń dochodzonych w procesie.

VIII

Uważam, że omawiane postanowienie Sądu Najwyższego z 24.07.2020 r. (I CSK 106/20) zasługuje w przeważającej części na aprobatę.

Wpisuje się ono w utrwaloną już linię orzecznictwa Sądu Najwyższego, zgodnie z którą w postępowaniu o podział majątku wspólnego mogą podlegać rozliczeniu również nakłady z majątku osobistego małżonka na majątek osobisty drugiego z nich, lecz tylko wyjątkowo. Podstawowym kryterium dopuszczalności jest sytuacja, w której niezbędne jest rozliczenie sumy nakładów dokonywanych zarówno z majątku wspólnego, jak również majątku osobistego jednego z małżonków na kompletny obiekt, i to tylko gdy dokonywanie tych rozliczeń w dwóch odrębnych postępowaniach byłoby niecelowe.

Linia ta została potwierdzona i w najnowszym orzecznictwie SN, na przykład w postanowieniu Sądu Najwyższego z 26.11.2021 r.³⁴, w którym sąd ten uznał, że nakłady z majątku osobistego małżonków na majątek osobisty jednego z nich mogą być rozliczane zwłaszcza wtedy, gdy dotyczą rzeczy, na którą poczyniono również nakłady z majątku wspólnego i z majątku osobistego jednego z małżonków na „kompletny obiekt”,

³⁴ Postanowienie SN z 26.11.2021 r. (III CNP 10/21), Legalis nr 2689664. Wcześniej na przykład postanowienie SN z 5.04.2019 r. (I CSK 140/18), Legalis nr 1893011.

jeżeli dokonanie rozliczenia w dwóch postępowaniach byłoby niecelowe.

Wskazał Sąd Najwyższy w uzasadnieniu omawianego orzeczenia także i na dalej idące wymagania co do możliwości rozliczenia nakładów z majątku osobistego małżonka na majątek osobisty drugiego w postępowaniu sądowym o podział majątku wspólnego.

Zgodzić się należy z tym, że niewystarczające jest zgłoszenie przez małżonka samego żądania rozliczenia obejmującego jedynie nominalną kwotę wydatkowaną z jego majątku osobistego na nakłady na budowę domu na nieruchomości będącej majątkiem osobistym drugiego małżonka. Zwrotu takiej sumy nominalnej może wszak małżonek dochodzić w oddzielnym postępowaniu procesowym, i to prowadzonym równoległe do postępowania o podział majątku wspólnego, a wynik tego postępowania nie będzie pozostawał w związku z rozpoznaniem sprawy o podział majątku wspólnego.

Dyskusyjne wydaje mi się być kryterium wysokości wchodzącego w rachubę roszczenia o zwrot nakładów i wydatków dokonanych z majątku osobistego jednego z małżonków na majątek osobisty drugiego z nich, jeżeli może ono mieć znaczenie dla oceny sytuacji majątkowej małżonków, a w konsekwencji wyboru przez sąd sposobu podziału składników majątku wspólnego przy uwzględnieniu należnych spłat i dopłat przysługujących jednemu z małżonków od drugiego z nich.

Oczywiście sąd powszechny w sprawie działowej nie jest pozbawiony swobody oceny, jednak to kryterium

wprowadzone przez Sąd Najwyższy wydaje się być zbyt nieostre.

Trudną do zrealizowania jest też i konieczność wykazania przez małżonka domagającego się rozliczenia nakładów z majątku osobistego na majątek osobisty drugiego małżonka tych wszystkich, dodatkowych wymogów.

O ile oczywistą wydaje się być konieczność przedstawienia faktów wskazujących na dokonanie nakładów z majątku osobistego na majątek osobisty drugiego małżonka, w tym określenie ich wartości na dzień podziału, jak i wykazania, że obiekt budowlany na nieruchomości współmałżonka zrealizowany został przy użyciu środków z trzech różnych mas majątkowych, a to z: majątku wspólnego oraz majątków osobistych obu małżonków, a w konsekwencji że niezbędne jest dokonanie kompleksowego rozliczenia wszystkich nakładów z tych źródeł w postępowaniu o podział majątku wspólnego, to jednocześnie trudne do zrealizowania wydaje się mi zaprezentowanie przez małżonka rzeczowych faktów i twierdzeń na poparcie dalszych wymogów.

Odchodząc już od samego omawianego orzeczenia, jako praktyk mam nadzieję, że orzecznictwo Sądu Najwyższego „zliberalizuje” niejako warunki dopuszczalności rozliczania w sprawie o podział majątku wspólnego nakładów z majątku osobistego jednego z małżonków na budowę obiektu na nieruchomości będącej majątkiem osobistym drugiego małżonka. Byłoby to z pożytkiem dla szybkości postępowań dotyczących wszelakich pełnych rozliczeń majątkowych byłych małżonków.

ABSTRACT

Andrzej Koziółkiewicz

The author is an advocate (District Bar Association in Gdansk).

Is it possible to settle outlays made from the separate property of one of the spouses to the separate property of the other spouse in a court case for the division of their community property? A commentary on the decision of the Supreme Court of 24 July 2020 in case I CSK 106/20

The decision of the Supreme Court of 24 July 2020 (I CSK 106/20), discussed in the commentary, concerns the admissibility of settling outlays from the separate property of one of the spouses to the separate property of the other spouse in court proceedings for the division of their community property. The Supreme Court comprehensively indicates the criteria that enable settling such outlays in court proceedings. It explains that this applies in particular to a situation concerning settling the sum of outlays made both from community property and separate property of one of the spouses for a complete object, and only when making these settlements in two separate proceedings would be pointless. The Supreme Court also provides further requirements allowing courts to make such settlements.

The author, in principle, approves the discussed decision of the Supreme Court. He indicates, however, that in practice it is difficult for the spouse to meet all the requirements allowing for the recognition of his/her request for the settlement of outlays in a case for the division of community property. Therefore, the author suggests the liberalization of the requirements allowing for such a request to be examined in a case for the division of community property, pointing to the positive practical results of such liberalization.

Keywords: *division of spouses' community property, outlays made from separate property of a spouse, Code of Civil Procedure*

Andrzej Koziółkiewicz

e-mail: akoziolkiewicz@wp.pl

Autor jest adwokatem (Izba Adwokacka w Gdańsku).

BIBLIOGRAFIA ZAŁĄCZNIKOWA

Breyer Stefan, Gross Stanisław (w:) *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 1975

Gromek Krystyna, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2020, Legalis/el., komentarz do art. 45 pkt 2 k.r.o.

Koziolkiewicz Andrzej, *Sądowy podział majątku wspólnego – wybrane zagadnienia praktyczne, część druga*, „Gdański Kwartalnik Adwokacki” 2022/60, s. 16, https://issuu.com/ora_gdansk/docs/_gka_nr_60 (dostęp: 19.03.2023 r).